

Dr. Gosztony Kálmán

Összehasonlító szumér nyelvtan

KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT
SVAJC

KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT
SVAJC

A francia kiadás eredeti címe:

DICTIONNAIRE
D'ÉTYMOLOGIE SUMÉRIENNE
ET
GRAMMAIRE COMPARÉE

PAR

Colman-Gabriel GOSTONY

Ancien professeur au Collège Saint-Michel, St.-Étienne (Loire)
Ancien auditeur (1952-72) à l'École Pratique des Hautes Études
Sciences philologiques (Sumérien). Paris (Sorbonne)

Ouvrage publié avec le concours
du Centre National de la Recherche Scientifique

PARIS
ÉDITION E. DE BOCCARD
1975

Összehasonlító szumér nyelvtan

Dr. Gosztony Kálmán

A Saint-Michel Kollégium v. tanára, Saint-Étienne (Loire)
A Sorbonne Egyetem (Párizs) Kutató Főiskolája
(IV.) nyelvészeti, szumérismereti osztályának hallgatója (1952—72)

Az eredeti francia nyelvű kiadás a
Francia Nemzeti Központi Tudományos Kutató Intézet
támogatásával megjelent munka

Fordította
VÁLLAY FRIGYES KÁROLY

KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT
SVÁJC

A szedést, tördelést és nyomást készítette:

GILDE BARNA

Copyright by DUNA Verlag, Switzerland

Készült 1977-ben, a DUNA fennállásának 20. évében

a DUNA KÖNYVKIADÓ VÁLLALATNÁL

CH 5615 Fahrwangen, POB. 10, Switzerland

BEVEZETŐ

Párisban, az E. de Boccard kiadásában, állami támogatással, 1975-ben megjelent «Dictionnaire d'Etymologie sumérienne et Grammaire comparée» c. könyv nyelvtani részének magyar nyelvű változata a jelen munka, *Váallay Frigyes Károly* átültetésében.

A másik, a szótári rész, az ókori keleti szumér nyelvnek, és helyenként az ókori akkad nyelvnek is, élő vagy holt nyelvekben mutatkozó, visszatérő jelenségeit öleli fel.

A szók párhuzamos ismertetésében ott az olvasó, aki a francia nyelvet kellően nem ismeri, az *idézett* más nyelvek *párhuzamában*, a magyar megfelelőikben is, a bennük előforduló szavakat nagyjában mégis felismerheti.

A könyv nyelvtani fejtegetései azonban, a francia nyelvű szövegben, nem minden magyar olvasó számára egykönnyen hozzáférhetőeknek látszanak.

A magyar változat ebben a munkában a magyar olvasó alkalmas tájékoztatását szolgálja.

Dr. Zakar András (Budapest) nyelvész közreműködéséért és szíves támogatásáért a kiadó és a szerző köszönetüket fejezik ki.

A szerző

NYELVTAN

Ebben a műben nem volna helyénvaló, mégcsak rövidítve sem, egy összehasonlító nyelvtant adni. De azért a kép kiegészítése végett — már amennyire a szumérnak a későbbi nyelvekben való továbbélését illeti — néhány megjegyzés után felvonultatunk egy sor alaktani és mondattani jellegzetességet, amely néhány fontos részlet tekintetében egy folytonosságról tanúskodik, még ha több évezredről is van szó. Egy kiegészítő függelék csatolunk még az előző fejezetekben közölt összehasonlító szógyűjtemény megtoldására.

Íme néhány bevezető szó a szumér nyelv általános szerkezetére és a benne foglalt fogalomrendszerre vonatkozóan.

A szumér mondat tárgyi (objektív). Tömörségében kifejezi a gondolat gazdagságát, néha keresve a nyelvharmóniát. Azonban előfordul, hogy érzésünk szerint keveseljük benne a világosságot... Az alaktani szerkezete rugalmas. A beszédrészek változhatnak a szövegösszefüggés természete szerint. A szumérnak névelője

nincs. Bizonyos esetekben megengedett a ragok elhagyása. Az alanyeset és a tárgyeset megállapítása végett néha tekintetbe kell venni a szövegösszefüggést, hogy megkülönböztessük az alanyt és a tárgyat. Ugyancsak a szövegösszefüggés segít nekünk bizonyos szavak pontos jelentésének megállapításánál is.

A sumér nyelvben a kijelentés feltétlen. A mondat részeinek mintegy egymásmellé rendelése — nyelvtani hangképzések nélkül — visszatükrözi azt a gondolatot, hogy a cselekvés egy viszonylagos tétlenség a mindenség mozgásában, olyan állapot, mint «az engedve mozdulás».

A mondat felépítésének tengelyében mégis az *ige* van, egy komplexum, amely valójában a mondatbeli gondolat egy kis elrendezés-összefoglalása és amely utalást ad a többi elemek funkciójára vonatkozóan. Az ige a mondat «szelleme». Az időfogalom az általános időtartamnak csupán egy árnyalata. A sumérek számára a megvalósult esemény, a befejezett cselekvés az egyedüli valóság; ez egy «jelen», míg a mi jelenünk úgy fogható fel, mint közvetlen «jövő» és a mi jövőnk azonossá válik egy (néha) enyhe óhajtással.

A sumér nyelv helyzete

Azok az erőfeszítések, amelyek a sumér nyelv osztályozására irányulnak — kiváltképpen ami a szerkezetét illeti — nagyon különfélék. Több oldalról a sumért összehasonlították hol a nyelvek sokaságával, csaknem

valamennyivel, de kevés eredménnyel, hol pedig — épp ellenkezően — azt állították mind a mai napig, hogy a sumér, kiváltképp a szerkezete tekintetében — egyik nyelvvel sem rokon.

C. Autran valamikor azt ajánlotta, hogy tekintsék a sumért egy ősrégi nyelvészeti komplexum alapanyagának, amely a kevéssé ismert távoli múltba nyúlik vissza... Ez a meghátrálás azonban nem látszik elfogadható és elkerülhetetlen megoldásnak.

Az említett ellentmondásoknak az oka az a tény, hogy az igen részleges és egyenlőtlen hasonlatosságok a sumérral számos nyelvben előfordulnak. Az összehasonlítás érdekelt kutatói között egyesek sokat észrevettek, mások viszont igen keveset vettek észre, ami a sumér alapját illeti. Itt az út nehéz a nem-sumérológusok részére és azok részére is, akik nem ismerik elegendő mértékben sem a sumért, sem pedig azokat a nyelveket, amelyeket vele szembehelyeznek...

Ragok, előragok¹ belragok kíséretével vagy azok nélkül, akadnak szép számban egymástól másként elütő nyelvekben is, akár egyedül, akár kombinálva, különféle változatokban. Több-kevesebb gyakorisággal még a modern nyelvekben is előfordulnak különféle «osztályozók» (determinatívok), mint régies maradványok.

¹ Az «elő-rag» helyesebben: *előige* (Préfixe verbal), a sumér nyelvben is. Nem igazi «prae-fixum», mivelhogy a felszólító módban a szó végére kerül. Magyarban is jobban «elő-ige» (pré-verbe). — Praefixum pl. a latinban van. (Szerző megj.)

A szumér az első bizonyítékokkal igazolt és tudományosan ismert nyelv. (Igen természetesen számításba kell venni néhány kevésbé ismert és vitás részletet is.) A szumér utáni nyelvekben, vagyis az élő nyelvekben a kölcsönösségek az egyik nyelvcsoporthoz a másikba vándorolnak. Innen van az, hogy kétértelműségek merülnek föl...

A megkülönböztetésre a hajlítások (flexiók) — főleg a belsők, a névszói vagy igei szolgálatban lévők — jelentkeznek az agglutináció ragjaival szemben mint általános *ismérvek* a nyelvek osztályozásánál, anélkül azonban, hogy az összes esetekben így meg lehetne határozni az idioma jellegét.

Hogy elhelyezzék valahová (vagy pedig ne helyezték el) a szumér nyelvet, a kutatók főleg WEISSBACH-nak 1898-ban megjelent *«Die sumerische Frage»* című művéhez igazodtak, amelynek sok pontja már túlhaladott álláspontot jelent. Előadása több vonatkozásban másod- vagy harmadkézből való. Őt követve V. Christian igen változatos képet festett, több irányban önkényesen, a szumér nyelv jellegére és kapcsolataira vonatkozóan. (*Die Stellung des Sumerischen*, 1932.; *Beiträge*, 1957.) Christian megkísérelt szuggerálni egy képzelt «proto-sumért», — a III. évezred előttit —, amikor valóságos, távoli nyelvekből töredékeket idézett (szudánit, kaukázusit, tibet-burmait stb.)... (Ergebnis, 121 ss.) Egy szintén kiagyalt véleményt követett (1879-ből), Hyde Clarke-tól. (Eszert a szumér az urál-altáji, az afrikai, a mandingo, a bornu, a burmai és az amerikai nyelvek

keveréke /?/, a «pomo»-é /?/)... A történelemelőttiség paradoxonnak látszik a nyelvészetben is... Ugyancsak kevésbé meggyőző és inkább önkényes Christian irányzata, amely szerint egy szumér szócsoporthoz a mezopotámiai szemitából származtat. Kivéve egy kisszámú kölcsönszót, épp az ellenkezője a nyilvánvaló, amit általában el is ismertek. Számos akkád szó — az elemiek is — szumér eredetűek (gyakran «u» végződéssel.).

Karl Bouda felemlített hasonlóságokat — igen részleteket — a nyugat-kaukázusi nyelvekből, nevezetesen a belragokból, amelyek fontosak ebben a tekintetben. A kaukázusi nyelvek azonban inkább mássalhangzósak, szemben a szumérral. Bouda itt hasonlóképpen összehasonlította a bászok és a tibeti nyelvet. A 87 szóból álló gyűjteményből azonban csupán 33-at lehet a szumérral vonatkozásba hozni, beleértve a kéteseket is. (A tibetit talán mint szomszédosat lehet idézni az Indus folyóra kiterjesztve (/?/, történelem előtről, mint ellenőrizhetetlen.)

Th. Kluge a fenti vonatkozásban kitért a közép-afrikai nyelvekre is, de csak «egy fejlődésben lévő hasonlóság foká»-ig jutott el /?/. — (Bildungsstufenähnlichkeit.) — Mégis a bantu közép-afrikai nyelvben például az elefántot «tlu»-nak mondják (tl!), többesben «li-tlu» (Meillet-Cohen), ...ami fonetikai, szótári és alaktani példa.) (Lásd a sumért összehasonlításban!!) E. Stucken megkísérelte a sumért vonatkozásba hozni az óceániai nyelvekkel. Az, ami a polinéziaiban és az indonéziaiban (!) előfordul mint egyező szó, minimális és a szer-

kezeti hasonlóság is nagyon töredékes. A polinéziai «mu-ra-u» szó pl. talán meghatározhatatlan távoli időkből való nyelvroncs, jelentené a szumér «ra» = «megüt» igét, és még hozzá a «mu» előraggal.

Egy rövid körsétaképpen menjünk át azon nyelvcsoporthoz általános helyein, amelyeket megkíséreltek a szumérrel együtt megemlíteni.

1./ A különféle nagyszámú afrikai nyelvekben szórányosan fordulnak elő alaktani hasonlatosságok. Így egyesekben ragok, — amelyek egyebütt is láthatók a sokalakzatú nyelvekben. A határozók, amelyek a nyelvek fejlődésében lehetnek közös örökségek, maradványok; ennek nyomai megtalálhatók még az élő nyelvekben is, eléggé vegyesen. — Előképzős szavak, amelyek jelentésükben nagyon idegenszerűek a szumérben. Jó néhány ezek közül a nyelvek közül mássalhangzós (lásd fentebb a «li-tlu»-t). A szójegyzék itt igen «távoli» — egészben véve.

2./ A nyugat-afrikai nyelvekben poliszintétizmus, kezdetlegesség, terjedelmesség észlelhető — akárcsak a többi primitív nyelvcsaládban —, távol a szumér «klasszikus» mérsékletétől. A szókincs ennek megfelelően jelentéktelen. (A szumérekkel való kereskedelem talán létrehozott néhány szerkezeti konvergencia-árnyalatot (?).

3./ A berber nyelvek mássalhangzósaknak számítanak. Szókincsükben nincs érdemleges rész az összehasonlításra.

4./ Az amerikai nyelvekben a poliszintétizmus — amely visszamaradott — egyedül nem bizonyíték a

szumérrel szemben és ugyanígy van más tekintetben is (lásd a «suprá»-t No. 2.). A fonetika, amely helyenkint igen mássalhangzós, közismert, így például az ősi aztékban, a szentek neveiben, amelyek közül a legfontosabbak: Huizilopochtli, Quezaquatl...

5./ A malájföldi nyelvekben — eltérőleg a szumértól — vannak előképzők, az esetekkel kapcsolatosak és az igeiek. — Hét «névelőjük» van. — A szógyűjtemény itt említésre nem érdemes. (Talán néhány bizonytalan szóról beszélhetünk.)

6./ A tibet-burmai nyelvekben: egy bizonyos konzonantizmus, a névmások különbözősége és a nemek is elhárítanak egy közelítést a szumérhez.

7./ A munda-khol nyelvekben, Indiában — egy kissé különállóan — J. Przyluski (MEILLET-COHEN: «*A világ nyelvei*») szerint az ember hangrendilleszkedést és ragozást talál. — Ezek csupán típusos jelek. Ezeket a nyelveket mégis bizonyos mértékig közelíteni lehet a szumérhez, szemben az imént felsorolt nyelvcsoporthal. (Néhány nyelvész szerint figyelembe kell venni az összehasonlítási szógyűjtemény nyomait, különösen a szantali nyelvben.)

(Megjegyzés: az előző megjegyzéseknél főleg MEILLET-COHEN-nek az 1924-ben és 1952-ben kiadott «*A világ nyelvei*» című művét követtük.)

8./ Nemrég a nyelvészek úgy emlékeztek meg a dravida nyelvekről, mint amelyekben az alaktani részletek emlékeztetnek a szumér alaktanra. Vannak bennük «vonatkozó részesülők», a vonatkozó mondatok funkciójá-

ban ... šeydu = «tève» (megtève). J. BLOCH szerint MEILLET-COHEN említett művének 493. oldalán: a nevek «végződése», amelyeket inkább *névutóknak* kelle-ne nevezni, azonosak a két számban; a tamul nyelvben: manidaN = «ember»; tárgyesetben: manidaN-ei; maNidar-gal = «emberek», tárgyesetben: maNidar-gal-ei... Személyes névmások: tamul nyelvben: eN tal-ei = «a fejem» (szó szerint: «én fej-em») ... De irányzat látható a többszótagúság felé. J. BLOCH ismételtén állítja, hogy a dravida nyelvekben mégis van hajlítás (flexió): «A névszói hajlítást uralják a nembeli és számbeli kategóriák... A névmások és az igék harmadik személyei a végzésekben utalnak a *nemre*.» — «Az összes névszók alkalmasak az ejtegetésre: sejdeN-ukku = «nekem, aki tettem (vmit)» /szó szerint: «tett (em) én-nek (em)» ... Nincsenek benne sem előragok, sem belragok (lásd a szumért!) A szavak szerepét jelzik a *ragok* és *végzések* (?) ... «A tagadást csupán az *időrag* hiánya jelzi: a tamul nyelvben: kan-b-eN = «én látni fogok», kan-d-eN = «én láttam», ... kan-eN = «nem látok, nem fogok látni, nem láttam» ... Az igének csak egy *sor végződése* van, amelyeket *hozzátesznek* a csupasz igetőhöz vagy a ragokkal ellátott igetőhöz.» ... «A dravidáknak legfigyelemreméltóbb ragja a *tagadó* igék «-a-» ragja.»

Itt jól látható, hogy a hasonlatosságok — ami a szumér szerkezeteket illeti — sokszoros elágazásoknak vannak alávetve, bizonyos árnyalatok és visszhangok ellenére is, amelyek itt találhatók. — Úgy látszik, hogy a dravi-

da szógyűjteményt eddig alig tették összehasonlítás tárgyává. Az egyezések kisszámúak és némelykor hozzátetvelegések.

9./ A bászok nyelv, amely igen sajátos és bonyolult, a kevert nyelvek egyik típusa, amely közvetítőként szerepel a nagyon különféle nyelvek között (még az exotikumok között is, mint például az eszkimó?) és ami speciálisan a nyelvtenét illeti, közvetít azon nyelvek között, amelyek közel vagy távol állnak a szumér tekintetében. Ide soroljuk az agglutináló nyelveket és a flektálókat is, amelyek a belsejükben hajlítanak.

A bászok hajlik a ragozó nyelvek felé és nem ismeri a belső hajtogatást. Sok helyen érezhető a hangrendilleszkedés felé való irányzata, mégis anélkül, hogy egyenlő volna a szumérével vagy a magyaréval, és még kevésbé a török nyelvekével... Autran és más nyelvészek szerint csaknem általában egyetértenek a kutatók abban, hogy bizonyos egyezések vannak a bászokban a kaukázusi nyelvekkel, amelyek közül többen közvetítő szerepet töltenek be az indo-európai és ural-altáji nyelvek között, mint félúton levők. G. DUMÉZIL egészen annak állításáig ment, hogy az északi és déli kaukázusi, valamint a bászok nem más, mint egy és ugyanazon nyelvcsalád három ága.

A hamita nekibuzdulások itt másodlagosak és kétesek. A kiváló bászológus nyelvészek, mint Trombetti, Dumézil, Uhlenbeck, Lacombe, Lafitte és még mások alaposan kivizsgálták ennek a nyelvnek problémáit. Itt csak feltűnő jellegzetességekre szorítkozunk.

A bászka, az euskara (l'euskara) *magánhangzós* nyelv, akárcsak a szumér, — míg a kaukázusiak nagyrészt mássalhangzósak. A bászka nyelvben bőséggben vannak ragok és ezek sokrétűek, néha egymással kombinálhatók. Akár ötig vagy hatig is elmehetnek. Az előragok ritkák és «improduktívak». Nincsenek belragjai (vö. az ellentéttel a szumérban!). Az utóbbiak bőségesen fordulnak elő a kaukázusiakban. — A főnév-határozó megelőzi a meghatározottat, míg a melléknév-határozó utána következik. Az esetvégződés, mint hozzáadandó elemek, a komplexum utolsó szavának végéhez ragasztandók. Egy csoport-flexió, amellyel például a magyarban is találkozunk, — ahol a szokásos szórend: *melléknév + névszó* — éppen fordítottja a bászknak. (C. C. Uhlenbeck: «A bászka nyelv és az általános nyelvészet» 70. old.). — Az átható ige jellegzetessége, hogy az *szenvedő*, mivel a bászka nyelvben hiányzik a tárgyeset. Így pl.: «Az ember üti a gyermeket» = (a bászokban) «Az ember által ütve van a gyermek»... *du k* = «a tiéd az» (férfiak részére); *du n* = «a tiéd az» (nők részére), szószerint: «ő bírva van általad»... Nemi megkülönböztetés van az igeragozásban... (G. Lacombe), ... Névszók és az igék erősen különböznek. Igen ritkán fordul elő, hogy egyik olyan, mint a másik (vö. egy másik rugalmassággal a szumérben).

Ami a személyes névmásokat illeti: *ni* = én, *gu* = mi, megemlíthetjük a szumér «nga-e» egyes szám első személyt, hasonlóképp a kínai «ngo»-t és a magyar «én»-t (eng-em, tárgyesetet); hasonlóképpen a «zu, zu-ek» 2.

személyt = ti; a szumér «za-e»-t (*zu*), a magyar «sz»-t 2. személyben, ami hasonló a török nyelvekben ...

A határozott bászka névelőt, az «-a»-t a szavak végére teszik, miként a japánban a «-wa»-t. A bászka szerkezeteket a japánnal is összehasonlították (H. de Charencey). — A «bat» = egy határozatlan névelő szintén a szavak után következik: «behin bazen gizon bat» = volt valamikor egy ember (szószerint: ...ember egy)... (P. Lafitte).

A bászka nyelvben megemlíthendők a páros összetételek, párhuzamosan a dvanda szankszkrit-tal: «aitamak» = apa és anya; «oineskuak» = lábak és kezek; «zerulurak» = ég és föld stb. ... Lássuk a szumér páros szavakat: «an-ki» = ég-föld és másokat; a magyarban: ég-föld, keze-lába. A bászka többes számú ragok: «-(a)k, -(e)k» azonosak a magyar többes szám ragokkal.

A bászka szógyűjteményben igen kisszámú, és még hozzá kétes egyezések fordulnak elő a szumérrel vagy más nyelvekkel (öt, legfeljebb tíz darab). Még a kaukázusi nyelvekben is — amelyeket némi párhuzamba helyeztek a bászkkal —, a közös lexikális elemek kisszámúak.

*

A nyelvek alapjának differenciálódása főleg egy funkcióban nyilvánul meg, amely lehet szétválasztó vagy egyidejű, egy «játéka» a ragoknak, az előragoknak vagy a belragoknak, vagy éppen ezek hiányának. Még inkább jelentkezik ez a funkció az aktív hajlításokban, kiváltképpen a *belsőben*, vagy másrészt a ragozásban.

A «flexió» kifejezés használata — amely csaknem általános még a kiterjedt értelemben is —, néha feszélyező és félrevezető lehet... A «flexió» nyelveket, pontosabban a *belső* hajlításúakat az jellemzi, hogy az igetőben vagy a névtőben a magánhangzó megváltozik a nyelvtani «produktivitás» szerint. Ezek jól ismertek például a szémita nyelvekben. Például az indo-európai nyelvekből: az angolban I do — I did (=én teszek, én tettem); bring-brought; goose-geese; mouse-mice; a németben: springen, sprang, gesprungen; (=ugrani, ugra, ugrott); Hand — Hände (az Umlaut); a ragozó nyelvekben, mint a szumérban, az ural-altáji nyelvekben, küztük a magyarban, a japánban és a többi hasonló nemű nyelvben ilyen flexió nincs és nem is lehet. Végeredményben tehát inkább a szógyűjtemény, amely legyen számos, sőt tömeges, szolgál bizonyítékul az összehasonlításnál.

(Megjegyzés: Másrészt már rég megemlítettem: a szógyűjtemény a fonetikával együtt alkotja meg valamely nyelv törzsét, a nyelvtan epdig annak szellemét.)

*

Most pedig térjünk át a Mezopotámiával határos vagy hozzá közeli területek ókori keleti nyelveire.

1./ Az *elamita* nyelvet asszirológusok tanulmányozták, hogy felfedjék az írásmaradványait és azok sajátos jellegét. Ezek három egymást követő időszakból származnak: a III. évezred közepéről valók, képirásosak és most vannak megfejtés alatt. — A XVI.-tól a VIII. századig

terjedők ékírásosak, az akkád írásmód származékai. — Az V. századtól a IV. századig az achaimenidák időszakából valók is ékírásosak, háromnyelvű felírások perzsául, akkádul és élamita nyelven. (E. Benveniste és Meillet-Cohen: «A világ nyelvei». — A késői időszakok az élamiták lehettek szémita vagy szemitizált népek. A tulajdonnevek mint az «Aš-nun-nak» még szumérek is lehettek: «kívánság-fejedelem-tesz» (?) (vagyis egy fejedelem neve?). Th. Kluge az elamita nyelvre vonatkozó művének végén azon a nézeten volt, hogy az csakis a szumérrel rokon lehetett...)

2./ A *hatti* vagy *proto-hatti* (a III. évezred közepéből) kevésbé ismert; «flexiói» vannak névszói és igei előragok révén; a belragjainak száma sok. Ez a nyelv emlékeztet (töredékeiben) néhány kaukázusi nyelvre, mint például az abházra. A szókincse — amennyiben ismert — elszigeteltnek látszik.

3./ A *hettita* nyelvet már Hrozny indo-európainak jelentette ki; talán az is volt.

A hettita szövegekbe szumér szavak (vagy szumér ékírások) vannak beékelve.

4./ A *cháld* vagy *háld* nép és nyelv — amelyet a hurritakéval hoznak rokonságba — (és amelyet nem szabad összetéveszteni «káldeai»-nyelvvél,) URARTU népe volt, Turušpa központtal. Ennek területe körülbelül a mostani Örményországban feküdt. Ez az urartui nyelv egy indo-európai előttinek látszik, bár csak az i.e. IX.-VII. századig ismert. — Erről tanúskodnak a cháld-asszír kétnyelvűségek. — A cháld hangrendszerre egyezik a

szumérével... Másrészt a cháld passzív szerkezete az átható igék számára ismeretes a jelenlegi bászk nyelvben is.

Ami pedig az általános jeleket illeti, a cháld névszói flexiója a flexióos nyelvekre utal egyrészt, másrészt viszont olyan szerkezetek, mint a *birtokos melléknév* a ragozó nyelvekre mutatnak... «Ebáni-uki» = az én országom (szó szerint: «ország-enyém»)... Az igék át nem hatóságát és áthatóságát a következő ragokkal különbözteti meg: *ši-a* = jönni, *ši-u* = hozni. — A tranzitívnek szenvedő szerkezete (egy ergatív segítségével) — akárcsak a bászkban — itt is előfordul, sőt bizonyos fokig az északi finnugor nyelvekben, de nem a magyarban, ahol az irányzat ellenkező (a szumérhez hasonlóan). — A cháld nyelv (amennyire ismeretes) a hurrita mintájára jelentkezik, mint «híd» a kaukázusiak felé. A szókinca eltér a többiekétől.

5./ *A hurrita nyelv*, másképpen szubar, (korábban «mitanni») Szubartu ország nyelve volt, Akkádtól északra, Kr.e. III. és II. évezred között. Tušratta nevű királyának egyik levele (Amenophos III. címére) ismeretes az 1370 és 1356 közötti évekről. — Hét költői és vallásos szöveg maradt meg, Mari-származásúak, a XVIII. század elejéről. — A magánhangzók nélküli alfabétikus írásos szövegeket Ugaritból a legjobban *M. E. Laroche* magyarázta az «Okmányok hurrita nyelven, amelyek Ras Shamrá-ból származnak» című művében. — Vannak még vallásos szövegek és levelek szótagírással és végül egy akkád—hurrita kétnyelvű szöveg.

Szótárak: egy kétnyelvű szumér—hurrita; egy négy-nyelvű szumér—hurrita—akkád—ugarit, felfedezve Ugarit-ban (Ras Shamra). Mint előbb is, mi követjük Fred. W. Bush művét a hurrita nyelvről. (Ann Arbor, Mich., USA, 1964.)

Az Urkiš-i oroszlános felirat, amelyet A. Parrot és J. Nougayrol közzétett és magyarázott, 25 sort tartalmaz hurrita nyelven, írásban. Ezt NOUGAYROL kb. 2370—2300-ról keltezte, mások viszont 2200 körüli időkről, sőt UR III. uralkodóházának idejéből, amely kb. 2100—2000-ig tartott. Ez egy templomfelszentelési szöveg Tišadaltól, Urkiš enda-n-jától.

A hurrita kizárólag ragozó nyelv. Egyetlen példa sincs arra, hogy a gyök előtt morféma volna. A szavak gyökéhez tett ragok tisztán kivehetők. A funkciójuk meghatározza a névszói, igei és járulékszói osztályokat. Ezek képezik a névszókat, az igéket, a névmásokat stb. Kifejeznek birtokviszonyt, elvontságot, módosítást és kapcsolatot... Se-eni-iw-wa (-u-e-ni-e-wa) aš-ti-i-wa-zalam-ši (ML., 3/76); szó szerint = «fivér enyém-é (egy-é) feleség-é szobor (övé)» = a fivérem feleségének szobra.

Az osztály-járulékszók képezik a mondatban a kötőszó, felkiáltószó stb. elemeit, nem véve föl a névszói és igei ragokat, de csatlakoztatnak olyan ragokat, még többet is, amelyek egészen különállók és amelyeket «társítóknak» mondanak (járulékszók mint: «inu» = mint; «guru» = ismét stb.). (F. W. BUSH, 98. oldal.)... A «-dd-e» a «névszósításra» szolgál: «tiwe-na» (többes-

szám), «tan-oth-au» (thethe-na)¹ többes szám = dolgok csinálva múlt-ban én-által (általam).

A névelőt a szavak végére teszik (lásd a japán «wa»-t) /altáji/. Az igetövek kiterjeszthetők *igeképzőkkel* (lásd ugyanazt más nyelvekben, pl. a magyarban az -og, -oz, -ar stb., amelyek megfelelnek a szumér gyököknek: ag, uš, ar).

Az átható igéket az -i hangzóval különböztetik meg, az átnemhatókat pedig -u-val... war-, ...tudni = wari-kk; un-, ...jönni = un-kk... (E. Benveniste). Az átható igét a passzívummal képezik (mint a cháld nyelvben, és még a bászkban, valamint egyes északi finnugor nyelvekben).

Az átható igék jövő idejét «-ed»-del képezik, hasonlóan, mint a szumérban az «e-dé»-vel és a magyarban (régiesen) «-and, -end»-del...

A hurrita szerkezetében teljesen ragozó nyelv, sokkal inkább, mint hogy hajlító nyelv legyen (F. W. BUSH).

Az indo-európai nyelvész, C. Autran jól jegyezte meg: «... (mint) lényeges jel az, hogy az *elválasztható* elemek hasonlóképpen megvannak a magyarban, a törökben és több kaukázusi nyelvben.»

A hurrita szókincs eléggé különálló, mint a kaukázusi nyelveké; mégis találhatók benne olyan szavak, amelyek közös vonást mutatnak más nyelvekkel... Így a kis-számúak között van a «zalam» = szobor, amely talán

¹ Az eredeti szövegben görög betűk állnak. (Szerk. megjegyz.)

lexikális vonatkozásban összehasonlítható a szumér «alam» = szobor szóval. Szumér értékek akadnak hurrita szövegekben, mint: «dingir», «uru» stb., sőt még ragok is: «-meš» és mások.

A szumér nyelvvel
többé vagy kevésbé kapcsolatos mai nyelvek

Az örmény nyelv

Az örmény nyelv alapján véve indo-európai nyelv: flexiós és mássalhangzós. Mégis egy nem indo-európai nyelv, a cháldoké — akik az ókorban megtelepedtek a Ván tó körül, utóbb Örményországban —, a szakemberek szerint bizonyos mértékig hatást gyakorolt az örmény nyelv szerkezetére. A régi klasszikus örmény, amelyet «grabar»-nak, azaz «írott» nyelvnek hívnak, MESROB-nak, az örmény irodalomfejlődés atyjának korából való.

Szókincsében csupán szórványosan akadnak egyezések a szumérrel. N. E. Vrouyr gonddal szerkesztett szójegyzékében¹ (az első kötetben) 114 szót sorol fel, amelyek között csupán 29 az elfogadható hasonlatosság és még ezek között is vannak vitások.

A legjobbak között szerepelnek a következők: *ki-dur* lakosság; *ktur* = tető; *udum* = (udun) = előcsarnok;

¹ N. E. Vrouyr: «Az örmény nyelv etimológiai jegyzéke» I. rész. Kiadó: T. Vrouyr, Antwerpen, 1948.

atun = kemence; *bád* = fal, *pat* = fal, *nag-ga akkad* (anaku) = fém; *anag* = ón; *guškin* = arany; *voški* = arany; *giš-rin* = mérleg, *kszir* = mérleg; *kuš* = bőr, *kaszi* = bőr, *dug* = térd; *dzung* = u.a.; *ziz* = kukac, féreg; *tsets* = u.a. (Egymás mellé helyezett egyezések: szumér—örmény.)

A kaukázusi nyelvek

A kaukázusi nyelvekre vonatkozóan Georges Dumézil ismertetését követjük MEILLET-COHEN-nek «A világ nyelvei» című művéből.

Ezek a nyelvek eléggé különfélék és szétoszlának csoportokban a körzetek és égtájak szerint. Az észak-keleti és a közép-északi nyelveket csupán kisszámú lakosság beszéli. Közülük némelyek alig ismertek... A többi között a «k'üri t'abasaran»-t érdekesen «Szamurián»-nak mondják(?): /mint egy vándorcsoport távoli hagyományának halvány emlékeképpen, a Kaukázus másik oldaláról(?)/. — Inkább ismertek az északnyugati nyelvek, mint a cserkesz, az ubich^x és az abcház. A cserkeszben az igenév-gerundiumok fontosak: «Bag'e» = róka; «bag'ö» = lévén róka, mint róka, amely egy róka, értelemben... Az északi nyelvekben észrevehetők a «passzív jellegek»; vagyis az intranszitiv irányzat az igénél, hasonlóképpen mint ősrégi országok több nyelvében a

^x Pogrányi Nagy foglalkozott vele részletesen. (Szerk. megj.)

Kaukázuson túl, amelyekről már fentebb szó volt és amelyek ellentétben állnak a távol-déli szumérrel. Kelet és Nyugat nyelvei két fővonásban ellentétesek: a keletiekben az alaktant a névszók osztályokra való szétbontása uralja, mégpedig egy eléggé bonyolult rendszer szerint... Ezzel szemben a nyugatiakban nincsenek «osztályok» (vagy kategóriák), azonban ismerünk bennük különleges vonatkozási jeleket. A keleti nyelvek a rendkívül fejlett névszói ejtegetésükkel tűnnek ki... (eltérően a ragozó nyelvektől, mint például a szumér). Viszont a nyugati nyelvekben az ejtegetés kevésbé jellegzetes. Ennek helyében «nehézkedő» — néha nagy mértékben — az igei komplexum. Felhalmoznak előragozott elemeket, mint előigéket, irányító szócskákat, elmenve egészen 3 névmási elemig... (G. Dumézil). — Itt részben egy szerkezeti összehajlás jelentkezik a szumérrel. (Előrag.) Hozzá még különféle belragok.

A déli nyelvek között találjuk a georgiai, a mingreliai(a lázt és a szvánt). — A georgiai ismeri az ergatív részeset: *ma(n)*, *(m)*, — az eszközhatározóit, és egy határozói esetet (*mama-d* = atyaként). — «A névutóra számos alak van, közvetlenül hozzáragasztva a tőszóhoz... pl.: *szaxli* = ház, ergatív: *szaxlma(n)*. A vonatkozó névmások funkcióit (aki, amikor, ahol stb.) a gyökszónak, kérdőnévmásoknak kifejezetten gazdag rendszerével fejezik ki. — A tagadást egy önálló szóval fejezik ki...» «Az ige a legeredetibb elem. Az igealak tartalmazhat: 1/ egy vagy két helyi előigét, egy személyre utaló előragot; 2/ egy gyököt; 3/ a gyök után egy „képzőt” a

módra, időre vonatkozóan.» (Lásd a finnugor nyelveket: a magyart.) — Egyébként a georgiaiban — a magyarhoz hasonlóan — vannak közbeiktatott elemek (a szerkezet szerint különfélék, a családias nyelvben). (Pl.: meg — neked csak akkor — adom; — Igeköthő + (névmás + kötőszó + időhatározó) + gyök + rag)...

A fentiekben csaknem mindaz, amit nekünk G. Dumézil is a georgiai nyelvről mond, többé-kevésbé a szumérre emlékeztet. Vegyünk példákat, mint: t'er-s = ő ír; (a címzett megjelölése nélkül); ... i-t'er-a = ő ír maga részére ... mi-s-t'er-s = ő ír (másnak), — a «mi» igekötő, amely a távolságot jelzi ... a-t'er-s = ő ír (a falra). Műveltetésben: a-t'er-eb-a = íródik. — A főnévi és melléknévi igeneveket elő- és utóragokkal képezik. (G. Dumézil.) — (A «t'» hasonlít a magyar «ty»-re és a magyar «c»-re.)

Az egészet véve a kaukázusi nyelveknek különféle szerkezeteik vannak, helyenként egymás között kölcsönösséget mutatva, de vannak olyan elemeik is — korlátozott mértékben —, amelyek megfelelnek más nyelvészeti csoportoknak. Egyesekben előfordulnak szép számmal előragok (?), belragok és utóragok, másokban meg ezek hiányoznak. — A kaukázusi nyelvek fonetikája nagyrészt mássalhangzós. Többségükben közelebb állnak a flektáló nyelvekhez, mások viszont bizonyos mértékig közelednek a ragozó nyelvekhez. — Igazat kell adni C. Autran-nak, amikor azt állítja, hogy a dél-kaukázusi nyelvek a fél úton vannak az indo-európai és az ural-

altáji nyelvek között. (Vagy ha úgy tetszik: az urali és az altájiak között.)

A. Meillet hasonlóképpen fejezte ki véleményét ebben a tárgyban: ami az általános szerkezetet illeti, a dél-kaukázusi közvetít a flektáló indo-európai típus és a török meg finnugor típus között, amelyek önálló jelleggel bírnak. — Az igeragozás itt nagyon bonyolult. — Ami a főnév alakját illeti, az eset-jellegzetességek ugyanazok a többes számban, mint az egyes számban. Így: mam = apa, birtokosetben: mami(a); többesszám: mamebi, birtokosetben: mamebis(a) stb. (Meillet-Cohen: «A világ nyelvei», I. kiadás, 344. oldal.)

A nyelvcsoporthoz osztályozhatók párhuzamosan és az általánosan használt osztályozásnak megfelelően, mint prepozíciós nyelvek és névutós nyelvek ... Természetesen vannak más megkülönböztetési módok is.

A török nyelvek

(Hangtan és alaktan)

Ezeknek az alaktanában a többi között vannak a tisztán típusosak mellett nagyszámú közeli egyezések is a szumérrel, de vannak eltérők, sőt ellentétesek is elég szép számmal. Íme néhány tulajdonság az egyik vagy a másik értelemben: a török nyelvek ragozók. A ragokon kívül vannak névutóik. Ami pedig a hangtant illeti, teljesen és kizárólag hangrendilleszkedők, amiáltal túl-

haladják a mérsékelt hangrendilleszkedéses szumért, a finnugor nyelveket és a magyart.

Bennük a mássalhangzók váltakoznak, mint a szumérben: g — m, m — b, ng — n, (— m); a végződésben: n — m stb. (Ezt V. Christian is megjegyezte, i.m. 55.) — Nincs mássalhangzó-kiesés a szavak végén... Nincsenek másodlagos mássalhangzók, vagyis közbeiktatott fonémaik (a kiejtés könnyítésére)... A török nyelvekben hiányoznak az «osztályozók», eltérően a szumértól, a barmaitól, néhány afrikai nyelvtől (bantu) és a magyartól is... A visszavető birtokrag megegyezik a szumérrel (R. Jestin: Nyelvtan, 52); az élő nyelvekben a magyarral, a finnel (Buden: Finn nyelvtan, 36. oldal). Az előre helyezett török melléknév megegyezik az ősi szumér gyakorlattal (R. Jestin: Rövid szumér nyelvtan, 51. old.; V. Christian, i.m. 58., 61., 64.); valamint a georgiáival (Dumézil, 36.), a finnugoréval (északon) és a magyaréval (l. később a többi nyelveket és az általános táblázatot). — Birtokragok a participiumokhoz: a szumérben... [du-a-ni (son allé) = járt-á-ban]; a finnugorban, a magyarban, valamint a török nyelvekben is. — Különféle sokösszetételűségek: a szumérben, a kaukázusiakban, a török nyelvekben, a finnugorokban, a magyarban (a többi nyelveket lásd az összesítő táblázatban). — Nincs nemi megkülönböztetés: a szumérben, a kaukázusiakban, a magyarban és a török nyelvekben. — Ami a tárgyesetet illeti, a rag vagylagos (vagy éppen hiányzik): a szumérben, a kaukázusiakban, a finnugorokban (W. STEINITZ: Olvasókönyv, 24/31); a régi magyarban; de elágazás a

török nyelvekben. — A szó szerkezeti rend elvileg ugyanaz: a szumérben, a kaukázusiakban, az ural-altáji nyelvekben. A szenvedő alakot kerülük vagy másképp fejezzük ki: a szumérben, a magyarban, a török nyelvekben... de nem a finnugor nyelvekben (osztályok). Előragok (ige-kötők): a szumérben, a kaukázusiakban (nyugatiakban), a bászokban és a magyarban;... de nem találhatók az északi finnugorokban és a török nyelvekben. — Belragok: a szumérben, a kaukázusiakban, a magyarban [el oda csak akkor megy; (családias!)] — Belragok nincsenek: a török nyelvekben. — Kölcsönös egyezések a névmásokban: szumér, török nyelvek (ujgurban, Christian 57, 59 és O. Donner); hasonlóképpen a finnugorokban és a magyarban. — Mutatónévmás-egyezések: a szumérben (-e, -ne), a magyarban (-e! -ne!)... mások a török nyelvekben. — (A törökben nem ugyanazok az igeragok, mint a magyarban: feltételes mód -e-ne, -e-né-ne-k). — A számnév után egyes szám következik: mindig a szumérben és az ural-altáji nyelvekben; nagyobb részt a kaukázusi nyelvekben (Tseretheli, JRAS, 195, 1913). — Nincs tagadó ige a törökben. A tagadó szócskák kezdő «n»-je megvan: a szumérben (nu, nam); a kaukázusiakban (georgiai); a magyarban (ne, nem); valamint a szanszkritban. Különbőség a törökben. — Erősítés, gyakran: a szumérben (ám); a magyarban (ám), amely az előző egyenértéke; az északi finnugor nyelvekben. — Nincs vagy kis mértékben képviselve a török nyelvekben.